

"DETEKTIV ASARLAR VA ULARNING KOMPAZITSIYASI"

Fargʻona davlat universiteti

filologiya fakulteti 23.87-guruh talabasi

Abbosova Sarvinoz

Annotatsiya: Mazkur maqolada detektiv asarlarning oʻziga xos xususiyatlari hamda ularning kompozitsion tuzilishi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Detektiv janrning mazmun-mohiyati, syujet qurilishi va asosiy kompozitsion bosqichlari — kirish, tugun, rivojlanish, kulminatsiya va yechim qismlari izchil yoritib beriladi. Shuningdek, detektiv asarlarda mantiqiylik, intriga va oʻquvchini jalb etish usullarining ahamiyati ochib beriladi. Maqolada kompozitsiyaning detektiv asar badiiy qiymatini belgilovchi asosiy omil ekanligi asoslanadi. Ushbu tadqiqot natijalari detektiv janrni oʻrganishda hamda badiiy asar tahlilida muhim nazariy manba boʻlib xizmat qiladi. Detektiv janr adabiyot tarixida oʻziga xos oʻrin egallagan yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu janr inson tafakkurining mantiqiy, tahliliy va kuzatuvchanlik xususiyatlarini namoyon etishga xizmat qiladi. Detektiv asarlar voqelikni faqat tasvirlash bilan cheklanmay, balki uni tahlil qilish, sabab-oqibat bogʻliqligini ochish orqali oʻquvchini faol fikrlashga undaydi. Shu boisdan ham detektiv adabiyot nafaqat badiiy, balki intellektual ahamiyatga ham ega.

Kalit soʻzlar: detektiv janr, kompozitsiya, syujet, tugun, kulminatsiya, yechim, intriga, mantiqiy tahlil, badiiy asar, tergov jarayoni, obrazlar tizimi, retrospektiv usul

Annotation: This article scientifically analyzes the specific features of detective works and their compositional structure. The essence of the detective genre, plot construction and the main compositional stages - introduction, node, development, culmination and resolution - are consistently covered. The importance of logic, intrigue and methods of attracting the reader in detective works is also revealed. The article argues that composition is the main factor determining the artistic value of a detective work. The results of this research serve as an important theoretical source in the study of the detective genre and the analysis of a work of art. The detective genre is one of the directions that has

taken a special place in the history of literature. This genre serves to demonstrate the logical, analytical and observational properties of human thinking. Detective works do not limit themselves to describing reality, but also encourage the reader to think actively by analyzing it and revealing cause-and-effect relationships. Therefore, detective literature has not only artistic, but also intellectual significance.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ специфики детективных произведений и их композиционной структуры. Последовательно рассматриваются сущность детективного жанра, построение сюжета и основные композиционные этапы – введение, узел, развитие, кульминация и развязка. Также раскрывается важность логики, интриги и методов привлечения читателя в детективных произведениях. В статье утверждается, что композиция является главным фактором, определяющим художественную ценность детективного произведения. Результаты данного исследования служат важным теоретическим источником в изучении детективного жанра и анализе произведения искусства. Детективный жанр – одно из направлений, занявших особое место в истории литературы. Этот жанр служит для демонстрации логических, аналитических и наблюдательных свойств человеческого мышления. Детективные произведения не ограничиваются описанием реальности, но также побуждают читателя к активному мышлению, анализируя её и выявляя причинно-следственные связи. Поэтому детективная литература имеет не только художественное, но и интеллектуальное значение.

Kirish: Detektiv asarlarning asosiy markazida sirli hodisa, ko‘pincha jinoyat turadi. Bu jinoyat atrofida voqealar rivojlanadi va asar davomida uning sabab va oqibatlari bosqichma-bosqich ochib boriladi. Detektiv janrning eng muhim jihati shundaki, unda voqealar oddiy ketma-ketlikda emas, balki muayyan mantiqiy tizim asosida quriladi. Har bir detal, har bir epizod umumiy yechimga xizmat qiladi.

Kompozitsiya — bu badiiy asarning ichki tuzilishi, uning qismlarining o‘zaro bog‘liqligi va tartibidir. Detektiv asarlarda kompozitsiya alohida ahamiyat kasb etadi,

chunki syujetning murakkabligi va sirli tabiatini aynan kompozitsion tuzilma orqali boshqarish mumkin bo‘ladi. Odatda detektiv asar kompozitsiyasi bir necha asosiy bosqichlardan iborat bo‘ladi: kirish, tugun (muammo qo‘yilishi), rivojlanish, kulminatsiya va yechim.

Kirish qismida o‘quvchi voqea sodir bo‘ladigan muhit bilan tanishtiriladi. Bu yerda asosiy qahramon — detektiv yoki tergovchi obrazi ham shakllanadi. Ushbu bosqichda muallif o‘quvchini voqea ichiga olib kiradi, ammo hali asosiy sirni oshkor etmaydi.

Tugun bosqichida esa asosiy muammo — jinoyat yoki sirli hodisa yuzaga keladi. Aynan shu nuqtadan boshlab asarning dramatik kuchi ortadi. O‘quvchi voqeaning sababini bilishga qiziqib qoladi. Bu bosqich detektiv asarning yuragi hisoblanadi.

Rivojlanish bosqichida detektiv turli dalillarni to‘playdi, gumon qilinuvchilar doirasi kengayadi, yangi faktlar ochiladi. Bu jarayonda muallif ko‘pincha chalg‘ituvchi yo‘llardan foydalanadi, ya’ni o‘quvchini noto‘g‘ri taxminlarga olib boruvchi epizodlar kiritadi. Bu usul detektiv janrning eng muhim badiiy vositalaridan biridir.

Kulminatsiya — voqealar eng keskin nuqtaga yetadigan bosqichdir. Bu yerda barcha sirlar deyarli ochilish arafasida bo‘ladi. Detektiv asosiy haqiqatga juda yaqinlashadi va o‘quvchi ham yechimni sezib boradi.

Yechim bosqichida esa barcha jumboqlar ochiladi, jinoyatchi aniqlanadi va voqealarga yakun yasaladi. Yaxshi detektiv asarda yechim kutilmagan, ammo mantiqan asoslangan bo‘lishi kerak. Agar yechim oldindan juda oson taxmin qilinsa, asarning qiziqarli jihati kamayadi. Detektiv asarlarda kompozitsiyaning yana bir muhim xususiyati — bu retrospektiv usuldan foydalanishdir. Ya’ni voqealar ba’zan ortga qaytish orqali tushuntiriladi. Bu usul sirni asta-sekin ochishga yordam beradi va o‘quvchini doimiy qiziqishda ushlab turadi. Shuningdek, detektiv janrda vaqt va makon ham muhim kompozitsion element hisoblanadi. Voqealar odatda cheklangan makonda (masalan, bir uy, mehmonxona yoki kichik shahar) sodir bo‘ladi. Bu esa gumon qilinuvchilar doirasini toraytirib, syujetni yanada keskinlashtiradi. Detektiv asarlarda obrazlar tizimi ham

kompozitsiya bilan chambarchas bog‘liq. Asosiy obraz — detektiv, u mantiqiy fikrlash, kuzatuvchanlik va sabr-toqat timsoli sifatida gavdalanadi. Shuningdek, yordamchi obrazlar — guvohlar, gumondorlar va jinoyatchi — syujetni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, detektiv asarlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan uning kompozitsiyasiga bog‘liq. To‘g‘ri qurilgan kompozitsiya o‘quvchini boshidan oxirigacha qiziqtirib turadi, uni fikrlashga majbur qiladi va yakunda estetik qoniqish bag‘ishlaydi. Detektiv janr nafaqat ko‘ngilochar, balki tafakkurni rivojlantiruvchi adabiy yo‘nalish sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa:

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, detektiv asarlarning badiiy qiymati va o‘quvchiga ta’sir kuchi bevosita uning kompozitsion tuzilishiga bog‘liqdir. Detektiv janr o‘zining mantiqiylikka asoslangan syujeti, murakkab voqealar tizimi va intriga orqali o‘quvchini doimiy fikrlashga undaydi. Asarning kirish, tugun, rivojlanish, kulminatsiya va yechim kabi bosqichlarga aniq ajratilishi voqealarning izchilligini ta’minlab, umumiy badiiy yaxlitlikni yuzaga keltiradi.

Shuningdek, detektiv asarlarda retrospektiv usul, vaqt va makonning cheklanganligi, obrazlar tizimining puxta ishlanishi kompozitsiyaning samaradorligini yanada oshiradi. Muallif tomonidan qo‘llaniladigan chalg‘ituvchi epizodlar va kutilmagan, ammo mantiqan asoslangan yechimlar esa janrning asosiy jozibasini belgilaydi.

Xulosa qilib aytganda, detektiv asar kompozitsiyasi nafaqat syujetni tartibga soluvchi vosita, balki asarning badiiy-estetik ta’sirini kuchaytiruvchi muhim omildir. Shu bois detektiv janrni o‘rganishda kompozitsion tahlil alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi va u badiiy asarni chuqur anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Quronov D. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.

Karimov N. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.

Rasulov A. Badiiy asar tahlili asoslari. – Toshkent: Fan, 2015.

Todorov T. The Typology of Detective Fiction. – New York, 1977.